

Г. СКОВОРОДА В РЕЦЕПЦІЇ П. ТИЧИНИ

У статті розглянуто рецепцію Г. Сковороди в ранній творчості П.Тичини та вказано на деякі відмінності в художньому мисленні згаданих митців.

Ключові слова: ліричний герой, філософія серця, душа, дух.

В статье рассмотрена рецепция Г.Сковороды в раннем творчестве П.Тычины и выделены некоторые отличия в художественном мышлении этих творцов.

Ключевые слова: лирический герой, философия сердца, душа, дух.

The article investigates the reception of H. Skovoroda in the early poetry of Pavlo Tychyna and deals with the distinction of the poetic thinking of these writers.

Key words: lyric character, philosophy of the heart, soul, spirit.

П. Тичина не просто цікавився творчістю Г. Сковороди, він нею захоплювався, а ім'я «мандрованого філософа» (Д. Багалій) проніс крізь усе життя, присвячуючи йому твори. Зокрема, П. Тичина згадує Г. Сковороду в другому вірші триптиху «На могилі Шевченка» (1918) (див.: [5, с.78]), переймаючись політичним становищем в Україні за гетьмана П. Скоропадського та його проімперського оточення, яке між собою змовляється: «Росію нам «собрать пора». Ліричний герой запитує себе: «Кого ж нам на Вкраїну ждати? / – Кармелюк. / – Сковорода», тобто: «Хто більше потрібний Україні, кого треба ждати для її щастя: героя-бунтаря чи філософа-мироотворця?», таким чином протиставляючи Г. Сковороду Кармелюкові як миролюбність – войовничості, покору – бунтові.

П. Тичина присвятив Г. Сковороді збірку ритмічної прози «Замість сонетів і октав» (1920), просякнуту любов'ю до людини й глибокою стурбованістю за її жорстокість. За словами Л. Новиченка, «чимось невловимо світлим і людяним у цій книжці українського поета сповнені найгірші жалі і скарги... У віршах збірки він постає піднесеним над побутом, над існувальництвом (хоч чимало чого тут насичене тим же побутом, як будівельно-образним «матеріалом»), і тому найменша деталь стремить до верховин поетичного, створює відчуття не стільки навіть словесного, скільки музикального, в кінцевому підсумку життєствердного трагізму, який торкає найглибші, придонні верстви душі» [3, с.338–339].

Полемізуючи з «більшовицькою» революцією, яка терор увела в закон, поет засуджує гул гармат, убивства безневинних людей, людські жертви заради ідеї, жорстокий естетизм, який любить з перерізаного горла; плакати, на яких людина людину коле і заклики «Бий саботажника»; списки розстріляних, голод, від якого найбільше страждають матері й діти; зневажання людської особистості, коли намагаються вбити не тільки її серце, а й душу, і проклинає всіх, «хто звіром став». Поет відкидає будь-який технічний прогрес без прогресу людяності («Аероплани й усе довершенство техніки – до чого це, коли люде одне одному в вічі не дивляться» [3, с.112]), утверджуючи самоцінність людської особистості («Університети, музеї й бібліотеки не дадуть того, / що можуть дати карі, / сірі, / блакитні...» [3, с.112]). Найвища сила, у розумінні митця, – це сила Великодня, яка пов'язана з духовним воскресінням – воскресінням людяності, любові, миру, прощення. Ліричний герой закликає приставати до партії, «де на людину дивляться як на скарб світовий і де всі як один проти кари на смерть» [3, с.120] («Евое! Антистрофа»), і проголошує гімном сучасності великоднє «Христос воскрес!» (див.: [3, с.126]). Справжній гуманізм збірки «Замість сонетів і октав», у якому цінність людини не протиставляється цінностям християнським, відповідає духові українського «мандрованого філософа».

Поєма-симфонія «Сковорода» (див.: [3, с.317–348]) П. Тичини відкриває нам не лише містичне світовідчуття ліричного героя, його тонке розуміння божистого, але й самого її автора. Яскраво змалювавши екстаз щастя в присутності Бога, він стверджує, що той, хто сам не переживав цього блаженства, не зможе його описати. Рядки поеми «познай самого себе; подяка Богові за все, найперше за те, що потрібне зробив нетрудним, а трудне непотрібним. На всіх шляхах єдною своєю хиткою волю з волею Творця» – це суть філософії самого Г.Сковороди, що так само близька поетові, як і мить єднання із Всеблаженим у мить молитовного екстазу. Однак, у симфонії П. Тичини філософ, що навчився «Бога щасливого в собі відчувати, у натурі / Бога, якого і Сократу не вдавалося побачити, / гармонію душі», переймається нездоланими сумнівами в правильності обраного шляху, жалем до селянства, до всіх знедолених світу, звинувачуючи в їхніх бідах Творця, і знаходить «нову гармонію, у якій замість любові щось інше зазвучало» – зненависть до Нього. Сковорода Тичининої симфонії еволюціонує до богоборця – і його душі відповідає вже не голуб миру, а голодний ворон карканням «Зря!», чим перекреслюється весь християнський духовний досвід автора і утверджуються антигуманні революційні ідеї. Напівбожевільного героя від зради, суперечностей світу й власної душі мало не вбивають повстанці – заключний епізод поеми, який ще раз підтверджує, що Тичинин Сковорода виявився зловленим світом, а справжнього світ ловив – і не впіймав.

Це дає підстави стверджувати, що на художнє мислення П. Тичини вплинули філософські погляди Г. Сковороди, які узагальнено називають «філософією серця» (див.: [2]). Цим поняттям характеризують усю філософську українську думку.

Один із творців філософії серця П. Юркевич у праці «Серце та його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого» пише, що «серце є центром душевного і духовного життя людини. Так, в серці започатковується і народжується рішучість людини на ті чи інші вчинки; в ньому виникають різноманітні наміри і бажання; воно є місцем волі та її бажань» [6, с.341]. Амбівалентність поняття серця в цій філософії, його тілесність, душевність і духовність, спонукає розділити згадуване визначення на два – філософію душі й філософію духу. Підставу для такої методологічної операції дають міркування апостола Павла, який вважає, що людина становить собою єдність тіла, душі і духу («А Сам Бог миру нехай освятить вас цілком досконало, а непорушений *дух ваш і душа, і тіло* нехай непорочно збережені будуть на прихід Господа нашого Ісуса Христа» (1 Сол. 5:23), і залежно від того, до чого душа, як зосередження людської особистості, схиляється, називає людину або душевною (тілесною), або духовною.

Такий поділ філософії серця дає змогу контрастніше виокремити відмінності в мисленні Г. Сковороди і П. Тичини, незважаючи на його позірну подібність.

Якщо дослідимо інтенційність думок ліричного героя збірки «Сад божественних пісень» Г. Сковороди, то зауважимо, що вони спрямовані на трансцендентні феномени, у світ духовний, зокрема на посвяту Христові й на роздумування над Його словом («Блажен, о блажен, кто с самых пелен / Посвятил себе Христови. / День, ночь мыслит в его слові... » [4, с.34]. Звертаючись до Бога, він просить у Нього стерти із серця камінь і запалити в ньому божественний вогонь, мріє про повне звільнення від гріхів, одягнути «плоть небесну», з'єднатися з Богом і мати з Ним щоденну «бесіду» і «совіт», що є для нього найвищою нагородою. Його дух прагне зійти на гори, де правда живе свята, де спокій і неприступне світло. І ті гори – це небеса, а та правда, мир і світло – Сам Бог, який один може наситити душу й заспокоїти дух: «Душа наша тілесным не может довольна быть; / Она только небесным горит скуку насытит» [4, с.35].

Відданість Богові ліричного героя Г. Сковороди абсолютна. Він розуміє, що перешкодою до єдності з Ним є гріх, і тому просить у Творця вбити його в ньому. Звільнення від гріхів – ключ до радості, бо тільки в цьому разі душа буде щасливою, стане «Божим градом» і «Божим садом». Про його бажання єдності з Богом, свідчить багато рядків: «Ти в мнѣ, я в тебѣ вселюся, / Сладости той насыщуся...» [4, с.35], «Пламень дрожит до гор, так дух наш к Богу взор рвет» [4, с.35], «Ми ж Тебѣ, рожденному, гостеви блаженному, / Сердца всѣх нас отверзаем, в душевный

дом призываем...» [4, с.37], «Поколь, в мужа совершенна / Взросши, возможем блаженна / Самого Бога вкусить» [4, с.37], «Я буду в Тебѣ жить, о Иисусе!» [4, с.38]. Він цілком довіряє Господові («Кто ли мене разлучит от любви Твоей?» [4, с.38]); убачає в Ісусові захист від життєвих негараздів і ліки від печалі й болю («Я на Голгофу поскорю поспѣю; / Там висит врач мой меж двою злодѣю» [4, с.39]), щобільше – сам прагне Христових страждань, щоб відродитися духовно («Сраспи мое Ты тѣло, спригвозди на крест; / Пусть буду звнѣ не цѣлой, дабы внутрь воскрес. / Пусть внѣшний мой исхнет, / Да новый внутрь цвѣтет...» [4, с.39]), вірить у вічне життя («Под смертью – жизнь без лѣт» [4, с.39]) і закликає всіх пізнавати Бога («Чему ты не ищеш знать, что то зовется Бог? / Чему не толчеш, чтоб увидѣть Его ты мог? / Бездна бездну удолит вдруг» [4, с.42]). Останній рядок як аргумент, чому треба пізнавати Всевишнього: безодню людської душі вдовольнить тільки безодня мудрості й любові Божої.

У жодній із тридцяти пісень «Саду...» немає занепадницьких настроїв, зневіри, приземленості почуттів і прагнень, образи на людей і Бога, розпачу. Ліричний герой Г.Сковороди зосереджений на Небі, Христі, Його слові; він радіє, а коли навіть сумує, то сподівається, прагне щораз ближчих стосунків із Творцем і справляє враження натури цілісної, вільної і цілеспрямованої. Його образ узгоджується з духовною людиною Нового Заповіту (людиною Божою, дитиною Божою, відродженою, народженою згори, від води й Духа) або з праведником Старого Заповіту (див.: 1 Тим. 6:11, Ів. 13:33, Рим. 8:14, Пс. 64:11, Пр. 12:26).

Спрямованість Г. Сковороди до духовних вершин і те, як він вільно оперує поняттями духовними, дає підстави назвати тип його мислення духовним, а погляди на зміст життя, на природу людини й феномени трансцендентні – філософією духу.

Щодо поезій П. Тичини, то в багатьох з них присутній мотив смутку за чимось прекрасним і досконалим. У вірші «Горе матері» бажання хворої дівчини – «я в рай, мамо, хочу!» [5, с.219] – це вияв інтенцій душі самого поета. Вона сумує за любов'ю, гармонією в собі, людях, суспільстві, природі. Але «гармонія світу – офіра безкровна» [5, с.252], бо вона віддана в жертву злу, мов язичницькому божеству. Така реальність земного життя – і нею автор переймається такою мірою, що втрачає спокій, віру, потрапляє в полон сумнівів, які спотворюють образ Бога й зводять нанівець усю радість і красу божественних осянь.

Саме невідповідність прагнень поета дійсності й породжує сум і відчай у його серці. А спроби знайти гармонію, рай на землі, де можна вільно творити в оточенні красивого й довершеного, натомість знаходження хаосу, пекла, де «звір звіра їсть» [5, с.111], – поглиблюють депресивний стан.

Виявляючи сумніви в бутті Бога, ліричний герой П. Тичини втрачає життєві орієнтири, зависає між небом і землею, і в розпачі переповнюється зненавистю до себе й людей:

Туман, туман... та грязь без краю.
Ні думок в голові, ні слів
Здається: стрінув би людину, –
Й її й себе б убив [5, с.240].

Він не усвідомлює, що гармонія – це Бог. Сумніваючись у Ньому, а тим паче відмовляючись від Нього, прирікає свої пошуки прекрасного на невдачу. Дезорієнтований у світі й у самому собі, не може пояснити свого смутку: «Скажи, чого я плачу, / Мов хлопчик, що забивсь. / Чи маю таку вдачу, / Таким вже я родивсь...» [5, с.243].

1918–1919 роки – часи найглибшої скорботи П. Тичини. Відроджена Україна, якій він радіє у «Золотому гомоні», впала під натиском більшовиків. У вірші «Пам'яті тридцяти» оплакує «український цвіт» – молодих українських студентів, убитих під Крутами, а з ним – і вся Україна.

Тотальне озвіріння («Стріляють серце, стріляють душу – нічого їм не жаль [5, с. 130]» виснажує і навіть деморалізує поетову душу. Щоб вижити в цьому світі «людського божевілья», він бачить єдиний вихід – «поцілувати пантофлю Папи» [5, с.131], скоритися, бо в дверях майбутнього замість Прекрасної нареченої, яку пристрасно бажав зустріти, – побачив смерть (див.: «Одчиняйте двері...» [5, с.43]).

Розуміння митцем духу більшовизму засвідчує цикл «Живем комуною» (1920) зі збірки «Вітер з України» (1924), в якому комунар зізнається: «До крові звикли ми давно...» або шкодує: «Ще кожен має жінку і називає її своєю», що «діти одійти од матері не хочуть», чи проголошує свою любов до землі, де нема «ні янголів, ні бога, ані семи небес. А є лиш гордість і горіння...». Такі деструктивні тенденції, спрямовані на кровопролиття, руйнування сім'ї та моралі, побудованої на християнських засадах, були сприйняті письменником не тільки як данина часові й соціальній революції, але і як поступка невблаганній силі, щоб жити.

Тип ліричного героя, що виявляє себе як натуру неспокійну, не утверджену в своїх переконаннях, повну сумнівів і внутрішніх суперечностей, котра щораз більше схиляється до заперечення світу метафізичного, потурає матеріалістичним тенденціям плоті, проголошує псевдогуманізм, відповідає душевній людині апостола Павла. Її філософія – це філософія душі, бо обстоює конформізм заради існувальництва.

Незважаючи на всі більшовицькі лозунги, віршовану кон'юнктуру П. Тичини, у підтексті за окремими словами й образами приховані свідчення його невдоволення собою та оточенням, в якому перебував. Звернення до Г. Сковороди – один із доводів поетового неприйняття дійсності й себе в ній. Український філософ своїми життям і творчістю втілює для поета творчу свободу, місце спокою, захисток і втіху його «розіп'ятого серця», ліки на сердечні рани. Душа, яка суперечить духові на догоду плоті, страждає, бо її щастя сховане в дусі. Для П. Тичини український мудрець зосереджував усе духовне. Інколи, можливо, для заспокоєння свого сумління, він намагався звести духовний світ філософа до власного душевного (поема «Сковорода» [1920–1922]), як грішник прагне відшукати гріхи в праведника або хоча б придумати їх, щоб оправдати самого себе. Але все одно повертався до Г. Сковороди справжнього – вільного й самодостатнього в його єднанні зі світом божественним. Душа потребує опори сталої, міцної, а не хиткої й ламкої, яким був сам поет і ставав зведений до його рівня український любомудр. П. Тичина потребував Г. Сковороду духовного, а не душевного, вірного, а не зрадливого, людинолюбного, а не мізантропа в масці революціонера-борця за пригноблений клас, богобоязного, а не язичника в машкарі атеїста. Бо саме такий задовольняв потреби душі й духу митця.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. Багалій; [підготовка тексту й переднє слово П. Майданченка]. – К. : Орії, 1992. – 472 с. – (Спадок).
2. Дубровіна К. «Філософія серця» в українській культурній традиції» / К. О. Дубровіна // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2006. – №52 – Режим доступу до альманаху : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Dubrovina.htm
3. Новиченко Л. Тичина і його час: незайві доповнення / Л. Новиченко // Двадцять років: [літературні дискусії, полеміки. Літературно-критичні статті] / [упорядник В. Г. Дончик]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 314–366.
4. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г. Сковорода; [укл., автор вступ. статті та прим. І. В. Іваньо]. – К. : Наукова думка, 1983. – 542 с.
5. Тичина П. Сонячні кларнети: Поезії / П. Тичина; [упоряд. та примітки С. А. Гальченка]. – К. : Дніпро, 1990. – 399 с.
6. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого / П. Юркевич // Історія філософії України. Хрестоматія : [навч. посібник] / [упорядники М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін.]. – К. : Либідь, 1993. – С. 341–348.

Стаття надійшла до редакції 28 січня 2011 року